

Akadeemilise Ajalooseltsi kevadkonverents

Akadeemilise Ajalooseltsi 2003. aasta korraline teaduskonverents leidis aset juba ununema kippuval nõukogulikul tähtpäeval, 9. mail. Põhjus peitub ürituse seekordses teemavalikus, mis kandis pealkirja “Ajalugu ja propaganda”. Propaganda kui eesmärgipäraselt massidele suunatud sihilik vale tekkis tõenäoliselt juba ühiskonna koidikul, kuid erilise tähenduse saavutas see 20. sajandi totalitaarsetes riikides. Sestap on mõistetav ka esinejate tähelepanu koondumine lähiajaloole, mis oma kombatavusest hoolimata kätkeb endas rohkem küsimusi kui vastuseid.

Ajaloo ja propaganda suhe on vähemalt kahteline. Esiteks võib seda mõista kui ajaloo kasutamist propagandarelvana. Just seda aspekti käsitles oma ettekandes Anti Selart, vaadeldes Aleksander Nevski kultuse levitamist tänapäeva Venemaal. Püha Aleksandri poliitiline kultus sai alguse Ivan Julmast, edasi arendasid seda teised Vene suured isevalitsejad, nagu Peeter I ja Stalin. Sajandite jooksul on muut Nevskist kui Venemaa kaitsjast kaugelt ületanud ajaloo teaduse piirid (õieti pole Venemaal seda ideoloogivabalt vist käsitletudki) ja moonduvad üheks peamiseks patriootiliseks kasvatusvahendiks, mida hea vana kombe kohaselt õhutavad nii riigivõim, kirik kui ka armee.

Valdavalt mõistetakse küsimust ajaloo ja propaganda suhtest siiski propaganda ajaloo-na. Saksa okupatsiooni aegse politsei meelsuuringuid vaadeldes Sirje Annist tõdes, et hoolimata ajaloo poolt ette valmistatud pinnasest (aasta punaterrorit) ei mõjunud riigi-, rahvus-, võitlus- ja mis kõik veel ühtsust kuulutav sõnamulin eestlasele, kelle põhiootused ja -lootused olid suunatud omariikluse taastamisele. Võib ainult oletada, miks USA-s õppinud propagandaguru Goebbels ja tema aparaat ei hoolinud väikeste sihtgruppide huvide arvestamisest – ju ei pidanud suursaksalik ülbus seda lihtsalt vajalikuks.

Edasi kõneles Mart Kalm Eesti stalinistlikust linnaehitusest. Keskuses välja töötatud kaanonitel põhinevat ehituskunsti viljelesid siin niihästi Moskva ja Leningradi spetsialistid kui

ka kohapealsed arhitektid. Vaatamata täiesti erinevale haridustaustale löid nii ühed kui ka teised üpriski sarnaseid, Peterburi klassitsismil põhinevaid rajatisi. Ehkki selles, nagu igas muuski stiilis projekteeriti nii head kui ka halba arhitektuuri, oli põhimõtteliselt tegemist ühiskonna visuaalse ühtlustamise katsega. Ebaselgeks on aga seni jäänud stalinistliku kunstimaitselähete koht (a gde špili?).

Moskva totaalne kontroll filmitööstuse üle ilmnis selgesti Ivi Tomingase ettekandest, mis käsitles Eesti kroonikafilme aastail 1945–1955. Pärast igakülgselt läbivaatamist ja -arutust Tallinnas sõidutati iga kergestisüttiv filmirull lõplikuks seisukohavõtuks Moskvasse. Hoolimata filmikunsti tohutust propagandistlikust tähtsusest, mida mõistis juba Lunatšarski ja mille tulemusena liiduvabariikides rajati koguni spetsiaalsed ministeeriumid (meil Olga Lauristiniga eesotsas), oli kroonikate kasutegur tegelikult üpris väike, sest koopiaid valmistati kõigest mõni (!) eksemplar.

Üldistavas sõnavõtus defineeris David Vseviiov stalinistlikku ühiskonda mõjutanud peamise jõu, milleks tema arvates oli hirm. Hirm omakorda põhines määramatusel, sest reegleid tunnetav inimene on juba vaba, vaba kodanikuaga aga pole võimalik manipuleerida. Paralleele Vana-Roomaga sunnib tõmbama Nõukogude seadusandluse sihipärane hoomamatus, mis teisalt võimaldas esitada süüdistuse seadusekuulmatutes praktiliselt igapähele. Samas, riigis valitsev õhkkond propagandapildis kas ei kajastu üldse või ilmneb vaid n.-ö. ridade vahelt lugedes.

Ettekanded kutsusid esile elava mõttevahetuse eriti stalinistliku propaganda loome- ja toimetemehhanismide üle. Vaatamata massiliselt säilinud allikmaterjalile pole need küsimused sugugi selged. Eesti lähiajalugu pole võimalik mõista kohalik-deduktiivsel teel. Vaja on laiemat pilku ja tegevuse koordineerimist teiste endise N. Liidu piirkondadega, eeskätt aga uuringuid Moskva arhiivides. Ilmselt käib samasugune töö ka mujal.

Ivar Leimus